TURKISH ACADEMIC RESEARCH REVIEW
Cilt/Volume: 1 Sayı/Issue: 1, s. 49-59
Aralık/December 2016

Hadis Usûlü Literatüründe Yerleşik Bir Kabulün Tenkidi: Bir İhtisâr Örneği Olarak İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'i

Tunahan Erdoğan*

Özet

Râmehürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*'ı ile başladığı kabul edilen müstakil hadis usûlü çalışmaları, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* ve *Ulûmü'l-Hadîs* isimleri ile şöhret kazanmış olan *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs*'i ile yeni bir boyut kazanmıştır. İbnü's-Salâh'ın söz konusu kitabının en önemli iki özelliğinden birisi daha önce yazılmış kitaplarda bulunan hadis usûlü bilgilerini derleyip bir araya getirmesi, diğeri ise sonraki hadis usulü çalışmalarının odağında yer almasıdır. Hadis usulünde İbnü's-Salâh'ın bu eserini esas alan yeni yazın türleri ortaya çıkmıştır. Hadis usulünde İbnü's-Salâh'tan sonra ortaya çıkan yeni yazın türleri; nazım, ihtisâr, nüket, şerh, hâşiye ve istidrâk gibi edebî çalışma alanlarını oluşturmuşlardır. Sözü edilen her türün kendine mahsus özellikleri ve yazılış gayeleri bulunmaktadır.

Hadis usûlünde İbnü's-Salâh'ın *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs*'ine bağlı olarak ortaya çıkan türlerden biri olan "ihtisâr"ın en meşhur örneklerini Nevevî'nin (ö. 676/1277) *et-Takrîb*'i ve İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs*'i oluşturur. Bu eserler daha çok eğitim-öğretim faaliyetlerinde ders kitabı olarak kullanılmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada İbn Hacer'in (ö. 852/1449) telif ettiği *Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser* isimli kitabın İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inin ihtisârı olduğu şeklinde bazı kaynaklarda yer alan kanaat değerlendirilerek eserin, esasında İbnü's-Salâh'ın kitabının ihtisârı değil, hadis usulünün önemli konularını ihtiva eden bir muhtasar olduğu vurgulanmış ve *Nuhbe* hakkında bu şekilde bir kanaat oluşmasının sebepleri tartışılmıştır. Bu bağlamda eserin tertibinin, içeriğinin ve metodunun ihtisar türünün karakteristik özelliklerini yansıtmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca müellifin eserine verdiği ismin, onun kitabı yazma gayesinin belli bir kitabı ihtisar etmek değil, genel olarak hadis usulü eserlerinden seçmeler yapmak olduğunu gösterdiğine işaret edilmiştir.

Bir eserin isminin ve müellifinin doğru tespiti ne kadar önemliyse o eserin ait olduğu tür içerisinde değerlendirilmesi de aynı şekilde önem arz etmektedir. Bu bakımdan hadis usulü alanında yazılmış eserlerin, ait oldukları türler dışında başka türlerin içerisine dahil edilmesi gibi bir yanlışın önüne geçilmesinin ve her eserin ait olduğu kategori içerisinde değerlendirilmesi gerektiğinin gösterilmeye çalışıldığı bu çalışmanın sağlıklı bir literatür bilgisi oluşmasına katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Hacer, Nuhbetü'l-Fiker, İhtisâr, Muhtasar, Hadis Usulü Edebiyatı.

A Criticism Of The Established Acceptance In Hadith Method Literature: *Nuhbet Al Fiker Of Ibn Hacer*

Abstract

The independent hadith method studies, which were accepted to have started with *al-Muhaddith al-Fāsıl* of Rāmahurmuzī (death: 360/971), has gained a new dimension with *Ma'rifetu Envāi Ulūm al-Hadīth,* which gained a reputation with the publications such as *Mukaddime* and *Ulūm*

* Ar. Gör. Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, tunahanerdogan1234@hotmail.com

al-Hadīth of Ibnu's-Salāh (death: 643/1245). One of the two most important characteristics of Ibnu's Salāh's book is its ability to compile and integrate the hadith method information found in the previously written books and the other is the concentration of the following hadith method studies on this book and again revealing new types of literature in the hadith method by means of this book. New types, which have emerged in the hadith method following Ibnu's-Salāh are the works such as poetry (nazm), ikhtisar, epigrammatization (nuket), paraphrase (şerh), annotation (haşiye) and istidrak. Each of the mentioned types has its own characteristics and spelling purposes.

One of the types that had emerged subject to the work of Ibnu's-Salāh's *Ma'rifetu Envāi Ulūm al-Hadīth* in the hadith method is "ihtisār" (shortenings). The most famous samples of this kind are *at-Takrīb* of Nevevī (death: 676/1277) and *Ihtisāru Ulūm al-Hadīth* of Ibn Kesīr (death: 774/1373) and have been written in order to be used as a textbook in education activities.

In this study; the convictions that *Nuhbet al-Fiker fī Mustalahi Ehl al-Eser,* which was reconciled by Ibn Hacer (death: 852/1449) is the shortening of Ibnu's-Salāh's book, named as *Ulūm al-Hadīth* are assessed and emphasis was also made on the work that was in fact not the shortening of Ibnu's-Salāh's book, but rather a summary which consists of important subjects of hadith method and furthermore, the reasons for the formation of such a conviction about *Nuhbe* have also been discussed. In this regard, it was attempted to show that the composition, the content and the method of the work does not reflect the characteristics of the shortening type. Moreover, it was also pointed out that the name given by the author to his work does not reflect his intention to shorten a particular book, but rather to make selections from the hadith method works in general.

The true diagnosis of the name and the author of a work and the assessment of this work within the field of which it belongs to, are likewise important. Within this context, we hope that this work will contribute for the formation of a sound literature knowledge in order to prevent from including the works written in the field of hadith method in their fields other than they belong to and we tried to show that each work should be evaluated within its own category.

Key Words: Ibn Hacer, Nuhbet al-Fiker, Ikhtisār (Shortening), Muhtasar (Summary), Literature of Hadith Method.

Giriş

Hadis usulünde başlangıçta, temelinde kelamî problemler olan kimi meselelerde cevap üretme amacını da barındıran kitap telifi (Türcan, 2013, s. 210-248), medreseler ve dâru'l-hadîslerin yaygınlaşması ile birlikte usul bilgilerini öğrencilere aktaracak kitaplara duyulan ihtiyacı gündeme getirmiş, bundan sonra hadis öğrenim faaliyetleri genel olarak medreselerde, ihtisas seviyesinde ise dâru'l-hadislerde sürdürülmüştür. Hadis eğitim-öğretim faaliyetlerinin adı geçen kurumlarda sistematik bir hüviyet kazanması, buralarda takip edilecek ders kitaplarının yazımını gerektirmiş, bu ihtiyacın sonucu olarak bir ders kitabı olarak okutulmak amacıyla İbnü's-Salâh tarafından *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs* telif edilmiştir. Bilindiği üzere İbnü's-Salâh bu eserini Dâru'l-Hadîsi'l-Eşrefiyye'de Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı*nı okutmadan önce hadis ıstılahları ve hadis usulü konularında öğrencilerini bilgilendirmek üzere kaleme almıştır (Leknevî, 1995/1416, s. 558 Dipnot 1).

İbnü's-Salâh'ın eserinin üzerine yapılan çalışmalar onu daha iyi anlamak ve kavramak için önemli bir role sahiptir. Ancak farklı edebî türleri temsil ettiği söylenen bu çalışmaların da doğru tanınması İbnü's-Salâh sonrası hadis usul tarihinde ortaya çıkan gelişmeleri doğru anlamak ve tahlil etmek bakımından zaruridir.

Bu çalışmamız bazı ders kitapları, ansiklopedi maddeleri ve araştırmalarda İbn Hacer el-Askalânî'nin *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser* isimli kitabının İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inin ihtisârı olduğu şeklinde yer alan bilginin[2] tenkidini konu edinmektedir.

İhtiva Ettiği Bilgi Miktarı Bakımından Telif Türleri

Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) bildirdiğine göre alimler eser telifinde üç yöntem benimsemişlerdir:

a) Muhtasarlar: Muhtasarlar herhangi bir ilim dalında ileri seviyeye ulaşmış olanların o ilim dalının temel meselelerini gerektiğinde kolayca hatırlayabilmeleri için yazılan eserlerdir. Başlangıç seviyesinde bulunan zeki kimselerin de bu tür eserlerden istifade etmeleri mümkündür.

---

[2] *Nuhbetü'l-Fiker*'i *Ulûmü'l-Hadis*'in ihtisârı olduğu şeklinde takdim eden bazı kaynaklar için Bkz. İbn Hacer, "Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi", çev. Talat Koçyiğit, AÜİF yay., Ankara, 1971, s. 12-13; İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser,*1. bs., thk., Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî, Matbaatü Sefîr, Riyad, 2001/1422, (muhakkik er-Rahîlî'nin önsözü, 9); Kandemir, M. Yaşar, "İbn Hacer", *DİA,* XIX, İstanbul, 1999, XIX, 523; Kandemir, "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA,* İstanbul. 2006, XXXI, 122; Engin, Sezai, "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-fiker ve Nüzhetü'n-Nazar ÜzerineYapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları,* c. 1, sy. 1, s. 79; Koca, Mustafa Kemal, *Seyyid Şerif Cürcânî'nin Muhtasar Hadis Usulü ve Leknevî'nin Zaferu'l-Emânî İsimli Şerhindeki Metodu,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2016, s. 37-38.

b) Mebsût ya da Mutavveller: Bu tür eserlerden daha çok derinlemesine inceleme amacıyla istifade edilir.

c) Mutavassıt Eserler: Bunlar muhtasarlar ile mutavveller arasında kalan ve herkesin yararlanabileceği eserlerdir (Kâtip Çelebi, ts. I, 35).

İhtisârın Anlamı

Sözlükte insan vücudunun ortası yani beli anlamına gelen *hasr* kökünden türeyen bir kelime olan ihtisar kelimesinin asıl anlamı yolu kısaltmak demektir (Cevherî, 2009, s. 322-323; Durmuş, 2006, XXXI, 57). Kelime daha sonra mecazi olarak sözü kısaltmak ve özetlemek anlamında kullanılmıştır (Zebîdî, 1972, XI, 173).

İhtisar/Muhtasar kelimesinin biri ıstılâhî diğeri örfî olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi ve yaygın olanı, ihtiva ettiği konuları mutavvel başka bir kitaptan alınan ve ihtisar edilen kitap; ikincisi ise herhangi bir kitabın ihtisarı olmaksızın bir ilim dalının en önemli ve temel meselelerini oldukça kısa ve veciz ifadelerle içeren kitap (Şemrânî, 2008, s. 24-25, 97-102; Ömerî, 2004, s. 32-33; Müzhir, 2000, s. 365). Bu ikinci anlamı ile muhtasar *mebsût* ve *mutavvel* türü eserlerin karşıtı bir anlamda kullanılmış olmaktadır. Bir ilim dalında yazılan muhtasar türü eserler, alanın uzmanlarına o ilmin temel meselelerini hatırlatma işlevi görmektedir (Kâtip Çelebi, ts. I, 35). Dolayısıyla "bir eserin adındaki 'muhtasar' kelimesi her zaman onun başka bir eserin ihtisârı olduğunu göstermez. Hadis alimleri, bir konu hakkında özet bilgi vermek üzere kaleme aldıkları eserlerine de muhtasar adını vermişlerdir" (Efendioğlu, 2006, XXXI, 60).

Hadis ilminde "ihtisâr" kelimesi "hadisin anlatmak istediği manayı tam aktaracak şekilde kısaca ifade etmek", "manasını bozmadan hadisin bir kısmını hazf ederek diğer kısmını rivayet etmek, hadisi kısaltmak" (Aydınlı, 2011, s. 130) anlamlarında kullanılmaktadır. Bu anlamla ilişkili olarak herhangi bir hadis kitabında fazla ya da gereksiz görülen yerlerin çıkarılması suretiyle kısaltılan, özetlenen kitaplara da muhtasar ismi verilmiştir (Aydınlı, 2011, s. 206). Örneğin Zeynüddîn Ahmed ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) *et-Tecrîdüs-Sarîh*'i Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inin en meşhur muhtasarlarından birisidir.

Hadis Usûlünde İhtisârlar

Hadis usulünde bir telif metodu olarak ihtisâr, maksadı ifade edecek lafızlarla yetinilerek bir kitabın özetlenmesi anlamında kullanılmaktadır (Ali el-Kârî, ts. s. 148). Buna göre ihtisârda esas olan, asıl kitapta anlatılmak istenileni eksiksiz olarak daha kısa ve öz lafızlarla bazı ilaveler de yapmak suretiyle ifade etmektir. Bir eser ihtisar edilirken dikkat edilecek en önemli nokta o eserin başka eserlerden farkını ortaya koyan karakteristiğinin muhafaza edilmesi, fazla ve gereksiz görülen kısımların atılmasıdır. Bu esnada asıl kitapta ifade edilmek istenen anlama zarar verilmemeli ve anlam korunmalıdır (Kâtip Çelebi, ts. I, 35; Güven, 2010, s. 45).

Hadis usulünde ders kitabı olarak okutulması ve ezberlenmesi maksadıyla ilk ihtisâr edilen kitap bilindiği kadarı ile İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'idir. *Ulûmü'l-Hadîs*'i *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik* ismiyle ihtisar eden Nevevî daha sonra gördüğü ihtiyaç üzerine *İrşâd*'ı, *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr* ismiyle bir kez daha ihtisar etmiştir. Nevevî'den bir asır sonra İbn Kesîr de *Ulûmü'l-Hadîs*'i *İhtisâru Ulûmü'l-Hadîs* ismiyle ihtisar etmiştir. Bundan sonra da *Ulûmü'l-Hadîs*'in çok sayıda ihtisarı yapılmıştır.[3] Görebildiğimiz kadarıyla hadis usulünde bütün ihtisârlar ya doğrudan ya da dolaylı olarak İbnü's-Salâh'ın kitabına dayanmaktadır.

İhtisar Faaliyetlerinin Sebepleri

İhtisar faaliyetlerinin en önemli sebepleri öğrenciler için gereksiz görülen kısımların çıkartılması, kapalı noktaların açık ve özlü biçimde ifade edilmesi, bazı eserlerin muhtevasının sonraki devir insanlarına hitap etmez duruma gelmesi, insanların uzun kitaplardan bıkkınlık ve usanç duymaları, ezberlemeyi, anlamayı ve o ilmin meselelerini hatırlamayı kolaylaştırması, tekrarların atılması, kitabın hacminin küçültülmesi, zaman tasarrufu sağlanması, vb. sebepler olarak gösterilmektedir (Durmuş, 2006, XXXI, 57; Ömerî, 2004, s. 42-47; Müzhir, 2000, s. 367-369). Hadis usulünde de ihtisârların asıl amacının ezberlemeyi, anlamayı ve hatırlamayı dolayısıyla öğretimi kolaylaştırmak olduğunu söylememiz mümkündür (Nevevî, 1991, s. 54, 55; İbn Kesîr, 2011, s. 37; Sindî, ts. s. 7). Hadis usulünde ihtisarların medrese ve dâru'l-hadîslerin kurulmasından sonra ortaya çıkmış ve yaygınlaşmış olması da bunu doğrulamaktadır. Nitekim hadis usulü edebiyatında ilk ihtisârın Eşrefiyye Dâru'l-Hadîsinde hocalık yapmış olan Nevevî tarafından yazılmış olması bu türün ortaya çıkmasında medreselerin ve kurumsal hadisçiliğin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Neredeyse bütün ihtisar müellifleri kitaplarını yazma sebebini açıklarken ezberlemeyi ve anlamayı kolaylaştırma vurgusu yapmaktadırlar.

Hadis Usulünde İhtisarların Genel Özellikleri

a) İhtisârların Belli Bir Kitabı Esas Almaları

Hadis usulü literatüründe ilk ihtisar olan Nevevî'nin *İrşâd*'ından sonra yazılmış ihtisar çalışmaları incelendiğinde tümünün belli bir kitabı esas alarak onu ihtisar ettikleri görülmektedir. Genellikle muhtasar eser yazan müellifler hangi kitabı esas aldıklarını mukaddimelerinde açıklamışlardır (Nevevî, 1991, s. 54, 55; 1985, s. 23; İbn Kesîr, s. 37, 38). Esas alınan bu kitaba "el-Asl" denmektedir.

[3] İbnü's-Salâh'ın Ulûmü'l-Hadîs'i üzerine yapılmış ihtisâr ve diğer çalışmaların bir listesi için bkz. İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvü'l-Eser fî Safvi Ulûmi'l-Eser,* 2. bs., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1408/1987, s. 19-24, (Muhakkik Abdülfettâh Ebû Gudde'nin mukaddimesi).

b) İhtisârların Asıl Kitabın Tertibine ve Metoduna Bağlı Kalmaları

İhtisarların özelliklerinden birisi de değişikliği gerektiren herhangi bir neden yoksa asıl kitabın tertibine ve metoduna bağlı kalmalarıdır (Müzhir, 2000, s. 375; Ömerî, 2004, s. 55). İbn Cemâ'a'nın (ö. 733/1333) *el-Menhelü'r-Ravî*'si gibi kimi ihtisarlarda konuların tertibi müellifin açıkladığı bazı sebeplerden ötürü asıl kitabınkinden kısmî farklılıklar gösterse de (İbn Cemâ'a, 1973, s. 26) ihtisar müellifleri genel olarak asıl kitabın tertibini muhafaza etmişlerdir. Benzer bir durum Bulkînî'nin (ö. 824/1421) *Mehâsinü'l-Istılâh*'ı için de geçerlidir. Bu kitap bir takım ilaveler ve şerhlerle birlikte *Ulûmü'l-Hadîs*'in yeniden formüle edilmiş halini andırmaktadır (Mısrî, 2009, s. 283).

c) İhtisârların Asıl Kitaptaki Anlamı Eksiksiz Aktarmaları

İhtisâr türü eserlerin bir diğer özelliği asıl kitapta anlatılmak istenen düşünceyi eksiksiz ve tam olarak ancak daha kısa ve öz bir şekilde ifade etmeleridir (Müzhir, 2000, s. 373).[4] Bununla birlikte bütün ihtisarların bu şartı tam anlamıyla yerine getirdiğini söylemek oldukça güçtür. Zira bazı ihtisar sahiplerinin kimi zaman asıl kitapta ifade edilmek istenen anlamı ihlal edecek şekilde ihtisar yaptıkları görülebilmektedir. Örneğin; Nevevî *et-Takrîb*'de İbnü's-Salâh'ın sonraki asırlarda hadislerin tashih ve tahsinine yönelik görüşlerini serd ettiği ilgili paragrafı anlamı ihlal edecek bir şekilde ihtisar etmiştir (Erdoğan, "Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır?" s. 39).

d) İhtisarda İzlenilen Yöntemin Açıklaması

İhtisar türünde eser veren müellifler ihtisarda nasıl bir yöntem izlediklerini mukaddimelerinde belirtmişlerdir. Bu, ihtisar yazmanın ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Müzhir, 2000, s. 375).

e) İhtisârların Tenkitler İçermesi

İhtisâr sahiplerinin neredeyse tamamı asıl kitabın müellifine çeşitli tenkitler yöneltmişlerdir. Söz konusu tenkitler asıl kitapta müstakil olarak ele alınan bazı konuların tek başlık altında toplanması, müellifin bazı görüşlerinin reddedilmesi, bazı usul konularının sırasının değiştirilmesi vb. başlıklar altında toplanabilir. Örneğin İbn Kesîr, ihtisârında İbnü's-Salâh'ın hadis usulü konularını 65 bölüm halinde ele almasını eleştirmiş ve bunlardan bazılarının birleştirilerek incelenmesinin daha uygun olacağını ifade etmiştir (İbn Kesîr, 2011, s. 39-40). Bütün bunlar ihtisâr yazarlarının tenkidi de ihtisâr kapsamında değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu bakımdan ihtisârların yalnızca özetleme ve kısaltma amacı güttüğü düşünülmemelidir.

---

[4] İhtisârı çağrıştıran fakat asıl kitapta yer verilen fikrin yalnızca bir kısmını ifade etmesi bakımından ondan ayrılan başka bir kavram ise "iktisâr"dır. Bkz. Ali el-Kârî. (t.y.). *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser,* (thk. Muhammed Nizâr Temîm). Beyrut: Dâru'l-Erkam, s. 147; es-Sindî, Muhammed Ekrem en-Nasrbûrî, (t.y.). *İm'ânü'n-nazar Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker,* (thk. Ebû Saîd Ğulâm Mustafa), yy., s. 9.

f) İhtisârların İlave Bilgiler İçermesi

Asıl kitabın müellifinin kitabında değinmediği bazı bilgilere yer verilmesi de ihtisarlarda görülen özelliklerden bir diğeridir. Söz gelimi İbn Kesîr, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen*'inden elde ettiği ve *Ulûmü'l-Hadîs*'te bulunmayan pek çok fevâidi kitabına ilave ettiğini söylemektedir (İbn Kesîr, 2011, s. 38).

Nuhbetü'l-Fiker'i İhtisarlardan Ayıran Özellikler

Nuhbetü'l-Fiker İbn Hacer tarafından bazı arkadaşlarının kendisinden hadis usulünün önemli konularını özetlemelerini istemeleri üzerine (İbn Hacer, 2006, s. 81; 1992, III, 302, 366) h. 812 yılında (Sehâvî, 1999, II, 677) kaleme alınmıştır. Eser, hadis usulü konularını kısa ve özlü biçimde ele alması ve müellifinin özellikle hadis alanındaki şöhreti sebebiyle talebelerin ve alimlerin büyük ilgisine mazhar olmuştur. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulmasının yanında şerh, haşiye, nazım gibi çalışmalara da konu edilmiştir (Kandemir, 1999, XXXI, 123). Bu eser üzerine *Netîcetü'n-Nazar* ismindeki ilk şerhi bizzat İbn Hacer'in (ö. 852/1449) isteği ile talebesi Kemalüddîn eş-Şümünnî (ö. 821/1418) h. 817 yılında (Sehâvî, 1999, I, 279) ikincisini de *Nüzhetü'n-Nazar* ismiyle müellifin bizzat kendisi h. 818 yılında (Sehâvî, 1999, II, 677) yazmıştır. Müellifi hayatta iken yapılan bu şerhler *Nuhbe*'nin gördüğü ilgiyi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Nuhbe'nin mahiyeti ile ilgili olarak belirtmemiz gereken ilk husus İbn Hacer'in eserin hiçbir yerinde İbnü's-Salâh'ın kitabını ihtisar ettiğini belirtmemiş olmasıdır. Tam tersine o, hocalarının ve onlardan okudukları eserlerin zikrine tahsis ettiği hacimli kitabı *el-Mecma'u'l-Müessis li'l-Mu'cemi'l-Müfehris*'de *Nuhbe*'den "Hadis ilimleri hakkındaki muhtasarım" **(مختصري في علوم الحديث)** diye söz etmektedir (İbn Hacer, 1992, III, 366, 302). Kendi kitabı hakkında İbn Hacer'in bu net ifadeleri onun *Nuhbe*'yi İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inin bir ihtisarı olarak kaleme almadığının en kuvvetli delilidir. Buradaki muhtasar herhangi bir ilim dalının meselelerini geniş bir biçimde hatta delilleri ile ele alan mebsût türü eserlerin karşıtıdır. Dolayısıyla İbn Hacer'in yapmış olduğu muhtasar vurgusu, eserinin mebsût türünün aksine hadis usulü ilminin temel ve önemli konularını içerdiği anlamını taşımaktadır. Nitekim o, *Nuhbe*'nin girişinde hadis usulü alanında derin ve geniş bilgi içermesi amacıyla mebsût, ezber ve anlamayı kolaylaştırması amacıyla muhtasar pek çok eserin yazılmış olduğunu ifade etmiştir (İbn Hacer, 2006, s. 81). Buna göre mebsût türü eserlerin yazılma amacı uzun uzadıya ve detaylı bir şekilde bilgi içermek iken muhtasarların amacı ezber ve anlamayı kolaylaştırmaktır. Hadis ilmi dışından bir örneklendirme ile Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı herhangi bir fıkıh kitabının ihtisârı olmamakla birlikte Hanefi fıkhının temel ve önemli meselelerini içermek kastıyla kaleme alınmış, Serahsî'nin (ö. 483/1090 [?]) *Mebsût*'u ise Hanefi fukahanın neredeyse bütün

görüşlerini ve delillerini bir araya getirme amacıyla yazılmıştır. Fakat Hakîm eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfî* isimli kitabı ise İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *Zâhiru'r-Rivâye* kitaplarını birleştirip tekrarlarını çıkarmak suretiyle ihtisâr edilmiş bir kitaptır (Gözübenli, 1997, XV, 196). Benzer şekilde hadis usulünde İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'i mebsût/mutavvel türü bir eser hüviyetinde iken İbn Hacer'in *Nuhbe*'si *Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisarı değil, genel olarak bütün hadis, hadis usulü ve fıkıh usulü kitaplarından hadis ıstılahları ve ilimlerine dair önemli ve yararlı görüşlerin içerisinde bir araya getirildiği bir muhtasardır. İbn Hacer'in kitabına verdiği isim onun yalnızca *Ulûmü'l-Hadîs*'i ihtisar etme amacı gütmediğini ortaya koymaktadır. Kitap isminin işaret ettiği gibi İbn Hacer bu eserinde İbnü's-Salâh'ın eserini ihtisar etmeyi değil, genel olarak kendi dönemine kadar yazılmış hadis usulü eserlerinde yer alan görüşlerden seçmeler yapmayı amaçlamıştır. Zira eserin isminde yer alan "Nuhbetü'l-Fiker" tamlaması "el-Fikerü'l-Müntehabe" takdirindedir. Bu tamlama "Hadis Ehlinin Istılahlarına Dair Seçme Görüşler" anlamına gelmektedir (Erdoğan, "İbnü's-Salâh'ın Ulûmü'l-Hadîs'ine Dayalı Yazılan Eserler", s. 432).

İbn Hacer'in *Nuhbe*'sinin *Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisârı olmadığını gösteren önemli bir yönü de onun kitabın tertibinde diğer ihtisâr müelliflerinin aksine İbnü's-Salâh'ın tertibine bağlı kalmamasıdır. Bütün ihtisar müellifleri Hâkim'in *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*'te başlattığı İbnü's-Salâh'ın devam ettirdiği *nev'* tertibini esas alırken İbn Hacer *Nuhbe*'de *nev'* tertibini terk etmiştir. Ayrıca ihtisarlar İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inde olduğu gibi sahih hadis konusu ile başlarken *Nuhbe* ve şerhi *Nüzhe* haberi mütevatir ve ahâd, âhâdı da meşhur, azîz ve garîb kısımlarına ayırarak başlamıştır.

Öte yandan İbn Hacer'in *Nuhbe*'si gerek İbnü's-Salâh'a gerek diğer alimlere eleştiriler yöneltmesi ve ilave bilgiler içermesi bakımlarından ihtisâr türü ile benzerlikler taşımaktadır. Ancak ihtisarların en önemli özelliklerinden olan belli bir kitabı esas alma ve onun tertip ve metoduna bağlı kalma şartlarını taşımaması *Nuhbe*'yi İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inin ihtisarı kabul etmemizi engellemektedir. Bunun yanı sıra yukarıda da değindiğimiz gibi İbn Hacer'in bizzat kendisi *Nuhbe*'nin bir "ihtisâr" değil, hadis ilimleri hakkında bir "muhtasar" olduğunu ifade etmektedir.

Nuhbe'nin *Ulûmü'l-Hadîs*'in İhtisarı Olarak Algılanmasının Sebepleri

İbn Hacer *Nuhbe*'nin şerhi *Nüzhe*'nin giriş bölümünde kendisinden önce yazılan hadis usûlü eserlerini kısaca tanıtmıştır. Kitabının mukaddimesinde tanıttığı eserlerin sonuncusu İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'idir. Kanaatimizce *Nuhbe*'nin, *Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisârı olduğu şeklinde anlaşılmasına yol açan en önemli sebep de budur. Esasen *Nuhbe*'nin bazı şarihleri de bu duruma işaret etmişlerdir. Zira İbn Hacer'in *Nuhbe*'yi yazma gayesini açıkladığı yerde "Bazı dostlarım benden kendileri için **onun** mühim meselelerini özetlememi istediler" sözünde yer

alan ism-i işaretin (من ذلك) müşârun ileyh'inin "hadis usulü hakkında yazılmış eserlerde zikredilen bilgiler" ya da "İbnü's-Salâh'ın kitabında yer verdiği bilgiler" olması mümkündür (Ali el-Kârî, ts. s. 147; Sindî, ts. s. 9). Ancak yukarıda zikrettiğimiz delillerin yanı sıra şarih es-Sindî'nin de kaydettiği gibi hemen arkasında gelen "Ben de onu ihtisar ettim/özetledim" (فلخصته) cümlesinde yer alan zamirin "hadis usulünün önemli konuları"na raci olması İbn Hacer'in *Ulûmü'l-Hadîs*'i ihtisar etmiş olması görüşünü ortadan kaldırmaktadır.

Bu anlatılanlarla birlikte İbn Hacer'in *Nuhbe*'nin yazımında büyük oranda İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'inden istifade etmiş olması da böyle bir algının oluşmasının sebeplerinden birisidir.

Sonuç

İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-Fiker*'i belli bir kitabın/*Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisarı olarak kaleme aldığını belirtmemesi, *Nuhbe*'de *Ulûmü'l-Hadîs*'in tertip ve metoduna bağlı kalmayıp onu yeni/orijinal bir metotla kaleme aldığını ifade etmesi, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'indeki nev' tertibini terk etmesi, kitaba diğer ihtisar türü eserlerde görüldüğü gibi sahih hadis konusu ile değil de haberin taksimi ile başlaması, kitabına verdiği ismin onun bütün hadis usulü eserlerinden seçmeler yapma düşüncesinde olduğunu göstermesi ve kitabı için "Hadis ilimleri hakkındaki muhtasarım" diye nitelemede bulunması gibi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda *Nuhbe*'yi *Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisarı olarak kabul etmek doğru gözükmemektedir.

Kuşkusuz İbn Hacer'in *Nuhbe*'deki en önemli kaynaklarından birisi belki de en önemlisi İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs*'idir. Ancak bu durum, *Nuhbe*'yi *Ulûmü'l-Hadîs*'in ihtisarı olarak kabul etmemizi gerektirmemektedir. Zira hadis usulü edebiyatı içerisinde bir tür olan ihtisarların kendine mahsus özellikleri bulunmaktadır. *Nuhbe* ise hadis usulünde yeni bir metot ile kaleme alınması ve müellifinin de belirttiği gibi bu metodun orijinallik taşıması sebebiyle ihtisar türünün temel özelliklerini taşımamaktadır. Öte yandan İslâmî ilimlerde belli bir kitabın ihtisarı olmayan ancak bir ilim dalının temel ve önemli meselelerini içeren muhtasar türü eserlerin varlığı da bilinmektedir. *Nuhbe* de gerek içeriği ve metodu gerekse bizzat müellifinin kitap hakkındaki değerlendirmesi göz önünde bulundurulduğunda bu kapsamda değerlendirilmesi gereken bir kitaptır.

Bu vesileyle hadis usulünde ihtisarların ortaya çıkış sebeplerini, kapsamını, kurallarını, hadis eğitim ve öğretimindeki yerini ve fonksiyonlarını, metin ve üslup özelliklerini ortaya koyacak akademik çalışmalara ihtiyaç bulunduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

Kaynakça

Ali el-Kârî. (ts). *Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser,* (thk. Muhammed Nizâr Temîm). Dâru'l-Erkam, Beyrut.

Aydınlı, Abdullah. (2011). *Hadis Istılahları Sözlüğü,* MÜİFV. yay., İstanbul.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. (2009/1430). *es-Sıhâh Tâcü'l-Lüga ve Sıhâhı'l-Arabiyye,* (thk. Muhammed Muhammed Tâmir). Dâru'l-Hadîs, Kahire.

Durmuş, İsmail. (2006). "Muhtasar", *DİA,* XXXI, İstanbul.

Efendioğlu, Mehmet. (2006). "Muhtasar", *DİA,* XXXI, İstanbul.

Engin, Sezai. (2015). "Hadis Literatüründe Hâşiyeler: Nuhbetü'l-Fiker ve Nüzhetü'n-Nazar Üzerine Yapılan Hâşiye Çalışmaları Bibliyografyası", *Hadis ve Siyer Araştırmaları,* c. 1, sy. 1.

Erdoğan, Tunahan. (2016). "Hadiste İctihad Kapısı Kapanmış mıdır?", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-III,* İlmi Etüdler Derneği, İstanbul.

Erdoğan, Tunahan. (2016). "İbnü's-Salâh'ın Ulûmü'l-Hadîs'ine Dayalı Yazılan Eserler", *Hadis El Kitabı* içinde bölüm. (Editör: Zişan Türcan). 1. bs., Grafiker Yay., Ankara.

Gözübenli, Beşir. (1997). "Hâkim eş-Şehîd", *DİA,* İstanbul.

Güven, Şahin. (2010). "Bir Telif Yöntemi Olarak Tefsirde İhtisar ve Muhtasar Rivayet Tefsirleri", *Marife Dergisi,* Sebat Ofset, Konya, yıl. X, sy. II.

İbn Cemâ'a, Bedrüddîn Muhammed b. İbrahim. (1973/1393). *el-Menhelü'r-Ravî fî Muhtasari Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî,* (thk. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan). 3. bs., Dâru'l-Fikr.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed. (1992/1413). *el-Mecma'u'l-Müessis li'l-Mu'cemi'l-Müfehris,* (thk. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî). 1. bs., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

İbn Hacer. (2006/1427). *Nuhbetü'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser,* (thk. Abdülhamid b. Salih b. Kasım). 1. bs,, Dâru İbn Hazm, Beyrut.

İbn Hacer, (2001/1422). *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser,* (thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîlî). 1. bs., Matbaatü Sefîr, Riyad.

İbn Hacer. (1971). "Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l-Fiker Şerhi", (çev. Talat Koçyiğit). AÜİF yay., Ankara.

İbnü'l-Hanbelî, (1408/1987). Radiyyüddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Hanefî, *Kafvü'l-Eser fî Safvi Ulûmi'l-Eser,* 2. bs., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer. (2011). *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs,* (thk. Fâzıl Mahmud İvad). (*el-Bâ'isü'l-Hasîs* ile birlikte), 1. bs., Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. (ts.). *Lisânü'l-Arab,* (thk. Abdullah Ali el-Kebîr - Muhammed Ahmed Hasebullah - Hâşim Muhammed eş-Şâzelî). Dâru'l-maârif, Kahire.

Kandemir, M. Yaşar. (1999). "İbn Hacer", *DİA,* XIX, İstanbul.

Kandemir, M. Yaşar. (2006). "Mukaddimetü İbni's-Salâh", *DİA,* XXXI, İstanbul.

Kâtip Çelebi. (ts.) *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn,* Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.

Koca, Mustafa Kemal. (2016). *Seyyid Şerif Cürcânî'nin Muhtasar Hadis Usulü ve Leknevî'nin Zaferu'l-Emânî İsimli Şerhindeki Metodu,* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Leknevî, Muhammed Abdülhayy. (1995/1416). *Zaferu'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari's-Sayyid eş-Şerîf el-Cürcânî, fî Mustalahi'l-Hadîs,* 3. bs., Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslamiyye, Beyrut.

Mısrî, Mahmûd. (2009). *el-Mahtûtâtü'ş-Şârihatü li Kitâbi İbni's-Salâh,* "Comentary Manuscripts Proceedings of the 3rd İnternational Conference of the Manuscript Center March, 2006", Mektebetü'l-İskenderiyye, Mısır.

Müzhir, Abdülganî Ahmed Cebr. (2000/1420). "Kavâidü'l-İhtisâri'l-Menhecî fi't-Te'lîf", *Mecelletü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye,* Riyad, c. 59.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref. (1991). *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik ilâ Ma'rifeti Süneni Hayri'l-Halâik,* (thk. Nureddin Itr). 3. bs., Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut.

en-Nevevî. (1985). *et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Süneni'l-Beşîri'n-Nezîr,* (thk. Muhammed Osman el-Huşt). 1. bs., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

el-Ömerî, Ali b. Saîd b. Muhammed, (2004/1425). *el-İhtisâr fi't-Tefsîr*: *Dirâse Nazariyye ve Dirâse Tatbîkiyye,* (Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Suudi Arabistan.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. (1999). *el-Cevâhir ve'd-Dürer fî Tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer,* (thk. İbrâhim Bâcis Abdülmecîd). Dâru İbn Hazm, Beyrut.

es-Sindî, Muhammed Ekrem en-Nasrbûrî. (ts). *İm'ânü'n-Nazar Şerhu Şerhi Nuhbeti'l-Fiker,* (thk. Ebû Saîd Ğulâm Mustafa). yy., ts.

eş-Şemrânî, Abdullah b. Muhammed. (2008/1429). *el-Medhal ilâ İlmi'l-Muhtasarât,* 1. bs, Dâru Taybe, Riyâd.

Türcan, Zişan. (2013). *Hadis İlminin Oluşumunda Kelamî Düşüncenin Etkisi,* 1. bs, İlâhiyât, Ankara.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Hüseynî. (1972/1392). *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs,* (thk. Abdülkerim el-İrbâvî). Matbaatü Hukûmeti'l-Kuveyt.